

HAMAR JUDIT

Üzleti szolgáltatások Magyarországon

A cikk a szolgáltatások és azon belül a vállalatoknak nyújtott üzleti szolgáltatások magyar gazdaságfejlődésben játszott szerepét vizsgálja nemzetközi összehasonlításban. Az üzleti szolgáltatások terjedelmének ÁKM alapú becslését követően részletesebben elemzi a szűken vett üzleti (tudásintenzív, professzionális) szolgáltatások vállalati/gazdasági jellemzőit.

A szolgáltatások fontos dinamizáló szerepet játszottak a magyar gazdaságfejlődésben (szerkezetváltásban, foglalkoztatásban, termelékenységnövekedésben) az elmúlt évtizedben. A szűken vett üzleti szolgáltatások járultak hozzá a legnagyobb mértékben a pozitív gazdasági eredményekhez, azonban fejlődésük intenzitása – a kiemelkedő kezdeti szintről – elmaradt a velünk együtt csatlakozó országokétól, és 2000 után trendben a törés jelei mutatkoztak. A professzionális szolgáltatások gazdasági jellemzőinek részletes elemzése e tevékenységek és piacaik rendkívüli heterogenitására, a hazai cégek versenyhátrányaira és a külföldi tőke dominanciájára világított rá. A legfőbb tanulság, hogy miközben a felzárkózás egyre inkább a szolgáltatások fejlődésén és hatékonyságnövekedésén múlik, ismereteink e területről – a mérés (mérhetőség) és fontos adatok hiánya miatt – még mindig igen hiányosak.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: F43, G32, L24, L84, O14.

A vállalatoknak nyújtott üzleti szolgáltatások (*business related services, BRS*) fontosságát jelzi, hogy az Európa Tanács 2000. évi lisszaboni határozata a gazdasági reform kulcselemeként – gazdasági szerepükre, a növekedésben és munkahely-teremtésben várható erejükre alapozva – a szolgáltatások belső piacának megteremtését határozta meg. A versenyképesség javításához mindenekelőtt a vállalatok versenyképességére közvetlenül ható *üzleti/termelői szolgáltatások* terjedelmének ismeretére van szükség. Az üzleti szolgáltatások hozzájárulása a foglalkoztatáshoz, termelékenységnövekedéshez, külkereskedelemhez is egyre fontosabbá válik, ennek ellenére e területről nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Ezért kutatásunk során a szektor főbb fejlődési jellemzőit vizsgáltuk, néhány most csatlakozott országgal összehasonlítva, majd ÁKM-számítások alapján kísérletet tettünk a szektor terjedelmének magyarországi becslésére. Ezt követően (a kettős könyvelésű cégek pénzügyi beszámolóinak alapján) az üzleti szolgáltatások tudásintenzív

* A tanulmány A magyarországi üzleti szolgáltatások című tanulmány 2–3. fejezetén alapul. (Szerk.: Palócz Éva, Kopint–Datorg–GKM, 2004.) A kutatást részben az EU 5. Keretprogram (EU Integration and the Prospects for Catch-Up Development in CEECs – The Determinants of the Productivity Gap; No. HPSE-CT-2001-00065, (www.ihw-halle.de/projects/productivity-gap.htm) és az OTKA (T035132 KGJ) finanszírozta.

részterületeinek részletesebb elemzésével próbáltuk meg feltárni e tevékenységek gazdasági jellemzőit Magyarországon.

A cikk első része a szolgáltatásoknak a szerkezetváltásban, a foglalkoztatásban, a hozzáadott érték termelésében, a külkereskedelemben betöltött szerepének alakulását mutatja be Magyarországon és néhány most csatlakozott országban 1992-től napjainkig.¹ A második rész ÁKM-számítások alapján az EU fogalomrendszerének megfelelő üzleti/termelői szolgáltatások terjedelmét és a vállalatokkal való kapcsolatát tárja fel Magyarországon. Majd a szűken vett üzleti szolgáltatások² mutatóinak részletesebb elemzése következik, különös tekintettel a külföldi működőtőke szerepére.

A szolgáltatások gazdasági szerepe a magyar gazdaságfejlődésben

A magyar gazdaságban az elmúlt tíz évben – a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan – a szolgáltatások jelentették a legdinamikusabban fejlődő szektort: a szolgáltatások hozzájárulása a bruttó hozzáadott értékhez 2002-re 66 százalékos, a foglalkoztatott létszám aránya pedig közel 60 százalékos volt. 2003-ban tovább nőtt a szektor létszámaránya (1. táblázat).

A 2. táblázat a főbb szolgáltatási ágak GDP-n belüli részesedését és foglalkoztatásban betöltött szerepét mutatja a jelenleg rendelkezésre álló statisztikák szerint. A gazdasági ágak hagyományos statisztikai besorolása ugyan nem feleltethető meg a szolgáltatási te-

1. táblázat

A szolgáltatások (G–O) szerepe a magyar gazdaság szerkezetének alakulásában (százalékos részarány)

Év	Bruttó hozzáadott érték	Létszám
1992	59,6	53
1993	61,4	57,1
1994	62,8	58,3
1995	62,4	59,4
1996	62,8	59,1
1997	61,4	59
1998	61,7	58,3
1999	62,7	58,9
2000	62,7	59,6
2001	64,5	59,4
2002	66,1	59,7
2003	66,1	61,2
2002/1992	621,9	108,2

Megjegyzés: a bruttó hozzáadott érték ágazatonként összesítve, adók, támogatások és FISIM nélkül.

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek alapján saját számítás.

¹ A nemzetközi összehasonlításokor a KSH CANSTAT kiadványára, valamint a már említett nemzetközi kutatás eredményeire támaszkodtam. Ez egyben a vizsgálatba bevont országok körét is meghatározta. A kezdő év, 1992 kiválasztását az indokolta, hogy ez az első év, amikor összehasonlítható adatok állnak rendelkezésre.

² Az üzleti/termelői (BRS) szolgáltatások EU által ajánlott fogalmi körülhatárolását és funkcionális csoportosítását lásd később. Ebből összehasonlítható adatok a professzionális [a KSH tevékenységi besorolása (TEÁOR) szerinti K (összevontan a 70–74 kódszámú)] üzleti szolgáltatásokra állnak rendelkezésre, amit – megkülönböztetésül a BRS szolgáltatásoktól – (szűken vett) üzleti szolgáltatásnak nevezünk.

2. táblázat
A szolgáltatási ágak gazdasági szerepének alakulása
(százalékos részarány)

Gazdasági ágak	1992	1996	2000	2001	2002	2003	2002/1992	2003/2002
Folyó áras bruttó hozzáadott érték								
G) Kereskedelem, javítás	10,8	11,3	10,7	11,4	11,4	11,3	609,0	107,8
H) Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	2,2	2,0	1,8	1,8	1,8	1,8	448,5	107,0
I) Szállítás, raktározás, posta, távközlés	9,3	9,2	8,5	8,4	8,2	8,0	496,8	107,0
J) Pénzügyi közvetítés	4,2	5,2	3,6	3,5	3,8	4,3	503,0	121,2
K) Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	12,1	15,9	17,3	17,7	17,6	16,7	793,3	103,7
L-O) Közszolgáltatások	21,0	19,3	20,8	21,5	23,2	24,1	627,2	113,1
G-O) Szolgáltatások, összesen	59,6	62,8	62,7	64,4	66,1	66,1	621,9	109,2
A-O) Összesen	100	100	100	100	100	100	565,0	108,9
Foglalkoztatottak szerint								
G) Kereskedelem, javítás	11,9	13,3	14,1	14,2	14,3	14,1	114,9	100,2
H) Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	2,9	3,1	3,5	3,7	3,5	3,6	118,8	101,5
I) Szállítás, raktározás, posta, távközlés	8,6	8,8	8,1	8,1	8,0	7,7	89,4	97,9
J) Pénzügyi közvetítés	1,7	2,3	2,2	2,0	1,9	1,9	109,6	96,7
K) Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	3,5	3,5	5,3	5,7	6,0	6,8	165,9	114,2
L-O) Közszolgáltatások	24,4	28,0	26,4	25,7	25,9	27,2	102,0	106,4
G-O) Szolgáltatások, összesen	53,0	59,1	59,6	59,4	59,7	61,2	108,2	103,9
A-O) Összesen	100	100	100	100	100	100	96,1	101,3

Megjegyzés: bruttó hozzáadott érték ágazonként összesítve, adók, támogatások és FISIM nélkül.

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek alapján saját számítás.

vékenységek eltérő jellegének, valamennyi igen heterogén, a lakosságnak, közigazgatásnak és vállalatoknak nyújtott szolgáltatásokat egyaránt tartalmazzák, és nem különböztethetők meg tudás- vagy munkaigényesség szerint sem. Az azonban egyértelműen kitűnik, hogy a magyar gazdaságban is, a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan, a gazdasági tevékenységet segítő üzleti szolgáltatások (*K*) dinamizálták a fejlődést a legnagyobb mértékben: az évtized végére az ágazatonként összesített bruttó hozzáadott értéknek már több mint 17 százalékát e tevékenységek adták. 2002-től (és főként 2003-ban) azonban a közszolgáltatások és a pénzügyi szolgáltatások részarány-növekedése éppen az üzleti szolgáltatások (*K*) rovására ment végbe.

A szolgáltatások és azon belül az üzleti (*K*) szolgáltatások foglalkoztatásban betöltött dinamizáló szerepe is egyértelmű: a szektor súlya 53 százalékról közel 61 százalékra nőtt 2003-ra, az üzleti szolgáltatások bruttó hozzáadott értékbeli létszamaránya pedig közel megduplázódott (3,5 százalékról 6,8 százalékra). Ez volt az egyetlen gazdasági ág, ahol – bár igen alacsony szintről – rendkívül dinamikusan és folyamatosan nőtt a létszám, különösen az évtized második felében és 2003-ban.

A termelékenység alakulása és szintje a szolgáltatásokban

A termelékenység mérése és szintjének összehasonlítása az árutermelésben is – még azonos termékfeleségek előállításánál is – számos probléma forrása, a szolgáltatások esetében azonban különösen az. Leegyszerűsítve, a szolgáltatási tevékenységek többsége esetében az egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott értékben mutatkozó különbség alapvetően a bérszínvonal különbségeire vezethető vissza. A szolgáltatások által előállított (mért) bruttó hozzáadott érték kiemelkedő növekedése Magyarországon 2000-től részben a minimálbérek jelentős emelése, majd a közszférában 2002-ben végrehajtott 50 százalékos béremelés következménye. A hatósági ármeghatározás gyakorlata is jelentősen torzítja egyes szolgáltatások esetében a különböző tevékenységek termelékenységi szintjének és alakulásának összehasonlítását.

Az egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott értéket termelő képesség szerint a termelékenység szintje a szolgáltatások összességében (*G–O*) mindvégig meghaladta az iparban (*C+D+E*) mért szintet, annak ellenére, hogy a szektorban foglalkoztatottak számáránya folyamatosan nőtt (1. ábra).

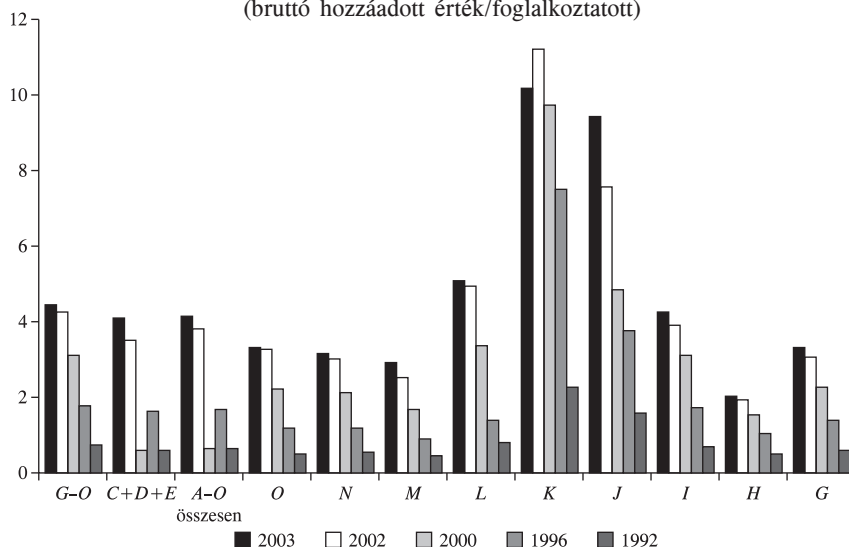
Az 1. ábrán látható, hogy az üzleti (*K*) és a pénzügyi (*J*) szolgáltatások egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott érték mutatója mindvégig jóval átlag (*G–O*) felett mozgott. 1996-tól 2000-re, majd 2002-ben a közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás (*L*) „termelékenysége” nőtt még kiugró mértékben, miközben a szálláshely, vendéglátás (*H*) mutatója még ma is a legalacsonyabb, és az oktatásban (*M*) és az egészségügyben (*N*) végbement jelentős teljesítménynövekedés ellenére fajlagos hozzájárulásuk a bruttó hozzáadott értékhez jóval átlag alatti maradt. Új jelenség 2003-ban az is, hogy a pénzügyi szolgáltatások teljesítményének kiugró növekedése az üzleti szolgáltatások mutatójának jelentős visszaesésével párosult.

Volumennövekedés, trendfordulat?

Reálértéken, a nemzeti számlák volumenindexei (3. táblázat) szerint a kilencvenes években Magyarországon a növekedés fő húzóerejét a feldolgozóipar, 2000-től – a feldolgozóipar növekedésének lassulásakor – az építőipar és a kereskedelem jelentette. A szolgáltatások, azon belül az egyéb szolgáltatások volumennövekedése relatíve szerény, de (2003-ig) növekvő mértékben járult hozzá a GDP növekedéséhez.

1. ábra

A munkatermelékenység szolgáltatási áganként
(bruttó hozzáadott érték/foglalkoztatott)

3. táblázat

A GDP termelés éves átlagos növekedése, 1992–2002
(előző év 100 százalék)

Megnevezés	1992–1996	1996–2000	2000–2002	1992–2002	2002–2003
GDP	101,3	104,7	103,7	103,1	102,9
Mezőgazdaság	99,6	97,8	106,7	100,3	93,6
Ipar	104,8	109,1	101	105,8	103,2
Feldolgozóipar	106,6	111,7	102,7	107,9	103,4
Építőipar	98,1	106,3	110,6	103,9	99,8
Kereskedelem	97,2	103,6	107,4	101,8	104,3
Szállítás, raktározás, távközlés*	102,9	105,1	103,6	103,9	102,6
Egyéb szolgáltatás	102,2	102,8	103,2	102,6	100,8

* A sor 1995-től a szálláshely- és vendéglátó-ipari szolgáltatások adatait is tartalmazza.
Forrás: KSH, Magyarország Nemzeti Számlái, és KSH, Magyar Statisztikai Évkönyv.

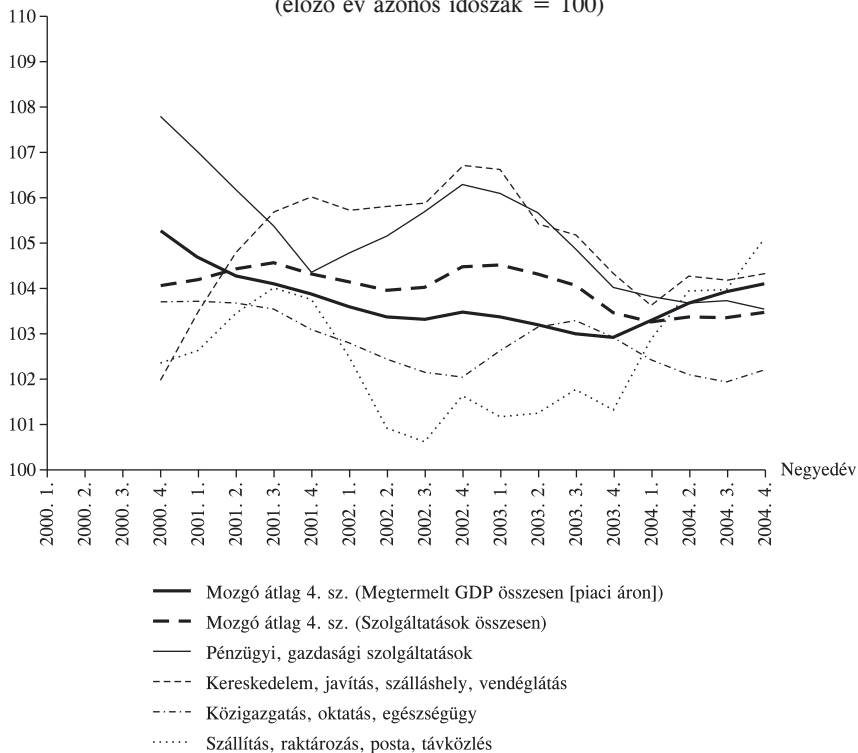
2000-től a recesszió hatására a szolgáltatások korábbi dinamikus növekedése némiképp megtorpant, főként az üzleti és a kommunikációs szolgáltatások visszaesése, majd 2003-tól a kereskedelem, szálláshely, vendéglátás növekedésének lassulása következtében (2. ábra).

A szolgáltatások szerepe a magyar külkereskedelemben

A külkereskedelemben, foglalkoztatásban, GDP-termelésben egyaránt jelentős szerepet játszó feldolgozóipar mellett a felzárkózás egyre inkább (és a jövőben még inkább) a szolgáltatások fejlődésén és hatékonyságnövekedésén múlik. A KSH adatai (nemzeti számlák) alapján egyértelmű a szolgáltatások külkereskedelmi szerepének folyamatos (2002-

2. ábra

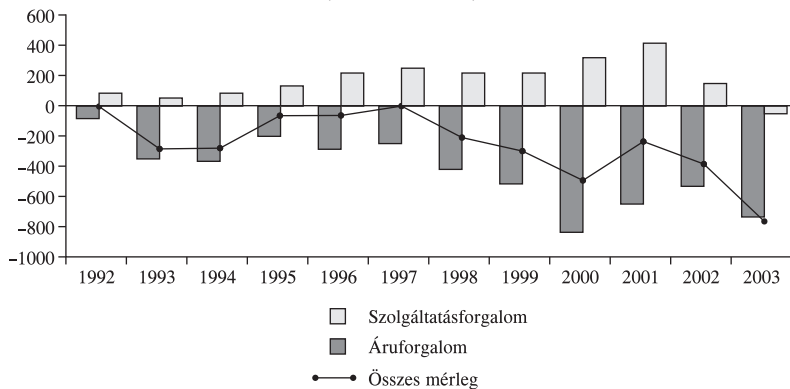
A szolgáltatások bruttó hozzáadott értékeinek volumenindexei
(előző év azonos időszak = 100)

Forrás: KSH.

3. ábra

Külkereskedelmi egyenleg
(milliárd forint)

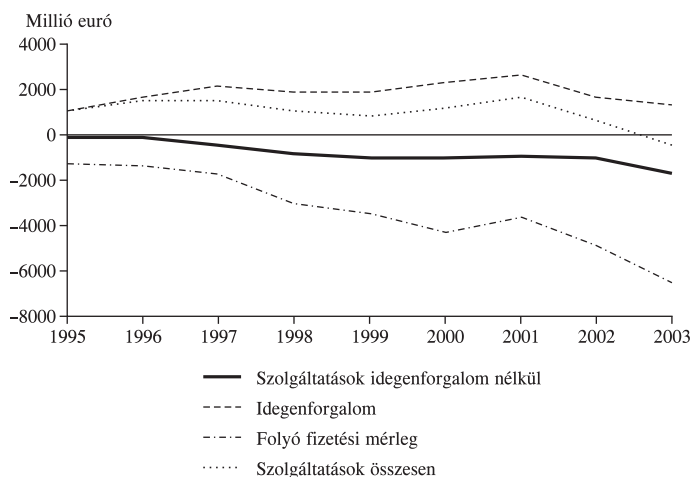

ig tartó) növekedése (3. ábra). A szolgáltatásforgalomban képződött aktívum rendre mérsékelte a külkereskedelmi deficitet, 2002-ben azonban a szolgáltatások bevételi többletének lemorzsolódása vált a hiány növekedésének fő tényezőjévé. 2003-ban pedig – a külkereskedelmi forgalom élénkülésével párhuzamosan – a hiány nagyarányú növekedése jellemezte az áruforgalmat, és a szolgáltatásforgalom egyenlege is negatívvá vált.

Ellentétben a külkereskedelemre (GDP szerinti áru- és szolgáltatásforgalomra) 1995-től jellemző, növekedést generáló hatásával, 2000-től épp az export (és ezzel együtt az import) relatív (GDP-hez viszonyított) növekedésének jelentős mérséklődése vált a GDP lassulásának egyik legfontosabb tényezőjévé.

A szolgáltatás-külkereskedelem fizetésimérleg-statisztikája a gyakori tartalmi módosítások miatt hosszú ideig nem tette lehetővé a szolgáltatásforgalom részletes elemzését. Az MNB először (1995-ig visszamenőleg) 2004-ben közölte az EU statisztikáknak megfelelő új besorolás szerint részletezett adatokat. Ebből látható az idegenforgalom kiemelkedő, a folyó fizetési mérleg alakulását rendre jelentősen javító hatása, egyúttal 2001-től visszaesése is (4. ábra).

4. ábra
A szolgáltatásforgalom egyenlege a fizetési mérlegben
(millió euró)

Forrás: MNB.

A külföldi működőtőke szerepe a szolgáltatási tevékenységek fejlődésében

A külföldi működőtőke-beáramlás kilencvenes évek első felére jellemző trendjét – elsősorban kereskedelemre és feldolgozóiparra való koncentrációját – egyre inkább a pénzügyi és a gazdasági szolgáltatások dominanciája váltotta fel. Vállalati adatok szerint (Hammar [2001], [2004a]) a külföldi működőtőke jegyzett tőkére vetített aránya a feldolgozóiparban (D) már 1992-re 21 százalékot, a kereskedelemben (G) 15 százalékot ért el, és 1996-ra gyorsan nőtt tovább (51, illetve 36 százalékra). Azóta a növekedés dinamikája lelassult: 2000-re a külföldi működőtőke jegyzett tőkére vetített aránya a feldolgozóiparban 58 százalékra, a kereskedelemben 56 százalékra emelkedett, míg az üzleti szolgáltatások és különösen a pénzügyi tevékenységek váltak a legvonzóbb szektorokká a külföldi befektetők számára (4. táblázat). A külföldi működőtőke jegyzett tőkére vetített aránya 21 százalékról 58 százalékra nőtt az üzleti (K) és 44 százalékról 89 százalékra a pénzügyi szolgáltatásokban (J).

A nemzetközi tendenciáknak megfelelően Magyarországon is a legtöbb vállalat még 2001-ben is az üzleti szolgáltatásokra jött létre (a KSH közlése szerint összesen 9295, külföldi tőkével pedig 894 új cég alakult az ágazatban). A külföldi működőtőke jegyzett

4. táblázat
A külföldi tőkével működő cégek szerepe a szolgáltatató ágakban

Ágazat	A külföldi tőkével működő cégek száma		Összes cég száma	A külföldi tőkével működő cégek száma az összes vállalat százalékában		A befektetett külföldi működőtőke az ágazat jegyzett tőkéjének százalékában	
	2000	2001		2000	2001	2000	2001
G) Kereskedelem, javítás	8 140	8 398	78 298	10,4	10,5	55,6	58,2
H) Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	834	990	11 221	7,4	8,0	29,1	29,4
I) Szállítás, raktározás, posta, távközlés	732	723	10 417	7,0	6,5	28,9	27,5
J) Pénzügyi közvetítés	291	317	3 274	8,9	9,0	89,1	92,0
K) Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	4 986	5 780	74 484	6,7	6,9	57,7	45,7
L-O) Közszolgáltatások	599	660	32 182	1,8	1,9	19,2	16,0
A-O) Összesen	20 943	22 219	145 043	14,4	12,6	63,6	64,9

Forrás: APEH-GKM, kettős könyvelésű cégek adóbevallása, saját számítás, 2001-re GKM számítás

tőkére vetített aránya azonban jelentősen mérséklődött (ami tőke kivonást vagy a tőkeerősebb hazai tulajdonú cégek létrejöttét egyaránt jelentheti). 2002-ben a külföldi tőkével működő cégek száma is csökkent, bár a szektor részesedése a befektetett tőkeállományból valamelyest növekedett.

A szolgáltatások szerepe a felzárkózásban az EU néhány új tagországában

A szolgáltatások gazdasági szerepe valamennyi most csatlakozott országban jelentős fejlődésen ment keresztül. A szektor bruttó hozzáadott értéket termelő képessége a leglátványosabban az észti és a lengyel gazdaságban nőtt, a legkevésbé Magyarországon, ahol már a kiinduló részarány is kiemelkedő (több mint 61 százalék) volt. Hasonlóan, a szolgáltatások relatíve a legtöbb munkaerőt Észtországból szívták fel, és a legkevésbé Magyarországon. A viszonylag szerény növekmény ellenére a szektor a foglalkoztatottak száma szerint Magyarországon volt a legkiterjedtebb az évtized végén is (közel 60 százalék), de a többi országban is – Lengyelország kivételével – a szolgáltatásokban dolgozott a foglalkoztatottak több mint a fele (5. táblázat).

A gazdaság versenyképességének, szerkezeti átalakulásának, a termelékenység szintjének EU-15 átlagától való elmaradásának főbb tényezőit elemezve kitűnt, hogy miközben az iparban (C+D+E) és – Szlovákiához és Észtországhoz hasonlóan – a közszolgáltatásokban (L-O) további jelentős szerkezetváltásra van szükség a felzárkózás felgyorsításához, addig az üzleti szolgáltatások (J+K) terén az évezred végén nem volt kimutatható lényeges lemaradás (Hamar [2004b] 16. o.). A szolgáltatások bruttó hozzáadott érték mutatója 2000-től 2002-re (CANSTAT adatok alapján)³ az észti gazdaságban nem, a lengyel és a magyar gazdaságban viszont erőteljesen tovább nőtt. Lengyelország után Magyarországon volt a legnagyobb a G-Q szektor relatív növekedése (3 százalékpont), és a létszámarány enyhe csökkenése ellenére – az észti mutatóhoz hasonlóan – továbbra is Magyarországon volt a legnagyobb (72 százalék) e szektor foglalkoztatásbeli súlya.

5. táblázat

A szolgáltatások (G-O, illetve G-Q) gazdasági szerepének részarányváltozása néhány új EU-tagországban, 1993–2000 (összes ágazat = 100)

Ország	Bruttó hozzáadott érték*				Foglalkoztatottak			
	G-O		G-Q		G-O		G-Q	
	1993	2000	2000	2002	1993	2000	2000	2002
Észtország	57,9	66,2	65,4	65,3	50,8	59,1	68,2	71,9
Lengyelország	54,0	61,3	62,6	66,4	42,7	45,5	66,4	62,6
Csehország	55,2	56,8	58,3	60,3	48,5	54,1	69,0	69,4
Szlovákia	58,2	61,3	56,7	58,4	49,8	55,9	68,6	69,6
Magyarország	61,4	62,7	62,7	65,7	57,1	59,7	72,8	71,7
Szlovénia	56,8	59,3	60,5	61,8	47,7	54,9	68,4	69,0

* A bruttó hozzáadott érték ágazatonként összesítve, adók, támogatások és FISIM nélkül (kapacitáskihasználás figyelembevétele nélkül).

Forrás: Nemzeti statisztikák és WIIW adatbázis felhasználásával J. Stephan számításai alapján a szerző számításai. CANSTAT Statistical Bulletin, 2003/3.

³ A KSH 1999-től közöl egységes szerkezetben részletes adatokat, a közszolgáltatások azonban (L-Q) a P és a Q szektort is tartalmazzák, ezért nem összehasonlíthatók az előző időszak L-O adataival.

Részleteiben vizsgálva a szolgáltatási tevékenységeket (közszolgáltatások nélkül, mivel a Q tevékenység miatt az adatok hosszú távon nem összehasonlíthatók),⁴ a kereskedelem (G) gazdasági súlya (bruttó hozzáadott érték szerint, Csehország kivételével) általában mindenütt mérséklődött az évtized végéig, a legnagyobb mértékben Szlovákiában, és 2002-re is csak szerény emelkedés volt kimutatható a magyar és a szlovén gazdaságban. Visszaesett a szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás (H) súlya is a szlovák, kisebb mértékben a cseh, a magyar és a szlovén gazdaságban. A pénzügyi szolgáltatások relatív súlya is csökkent (Csehországban folyamatosan, a magyar és a szlovák gazdaságban 2000-ig, Lengyelországban pedig 2000-tól), míg az észt és a szlovén gazdaságban folyamatosan, Szlovákiában pedig 2000-tól dinamikus növekedés volt tapasztalható. Az üzleti szolgáltatások (K) ugyanakkor mindenütt a növekedés húzóerejét jelentették (6. táblázat).

Megfigyelhető, hogy az üzleti szolgáltatások gazdasági súlya általában a fejlettebb (magyar, cseh, szlovén) gazdaságokban már a vizsgált időszak elején is sokkal jelentősebb volt, mint az észt, lengyel vagy szlovák gazdaságban, ugyanakkor az előbbieket esetében a fejlődés dinamikája is szerényebb volt. A relatíve lassú növekedés és a 2000 után kimutatható enyhe mérséklődés ellenére a szektor hozzájárulása a bruttó hozzáadott értékhez még mindig Magyarországon a legnagyobb (17 százalék). A szolgáltatási ágakban foglalkoztatottak részarányának alakulásából (6. táblázat 2. része) látható, hogy ez a mérséklődés (a közszolgáltatások mellett) a pénzügyi tevékenységek relatív létszámcsökkenésével magyarázható, hasonlóan a lengyel, kisebb mértékben a cseh változásokhoz, míg az üzleti szolgáltatások (K) szerepe a foglalkoztatásban ekkor is tovább nőtt.

A termelékenységi különbség szerkezeti meghatározottsága

Az európai átlaghoz viszonyított termelékenységi rés strukturális okainak vizsgálata kimutatta, hogy az üzleti szolgáltatások (ahol a termelékenység általában sokszorosa az átlagosnak) sajátos szerepet játszottak néhány ország termelékenységeinek alakulásában.

– A szlovák üzleti szolgáltatások ($J+K$) a foglalkoztatottak aránya szerint kirívóan alacsony súlyt – az európai átlagnak mindössze harmadát – képviseltek, a termelékenység ugyanakkor ebben az ágazatban a szlovák gazdaság átlagában mért szint négyszerezese, és rendkívül gyorsan nőtt 1993–1999 között.

– Magyarországon a termelékenységi rés jelentős részét adó ágazati hatást részben az üzleti szolgáltatások alacsony és az agrárgazdaságban, valamint az iparban kimutatható relatíve magas foglalkoztatási hányad magyarázta. 1995 óta valamelyest nőtt a az üzleti szolgáltatások foglalkoztatottságon belüli súlya – a közszolgáltatások rovására –, s a termelékenység szintje (a pénzügyi szolgáltatásoknál) jóval átlag alatti volt 1999-ben.

– Szlovéniában hasonlóan kimutatható az üzleti szolgáltatások alacsony és az ipar relatíve nagyobb foglalkoztatási részesedésének a szerepe a termelékenységi szintben jelentkező különbségben.

Stephan [2002] megállapítja: a közszolgáltatásoknál ($L-O$) regisztrált jelentős ágazati hatás következtében a felzárkózás felgyorsításának alapfeltétele, hogy a gazdaságpolitika – társadalmi hatásait tekintve – fájdalmas döntésekre szánja rá magát az államigazgatásban és a szociálpolitikában. Ez különösen Magyarországon ütközhet nehézségekbe, ahol – az 1995-ben bevezetett gazdaságstabilizációs intézkedések következtében – már korábban is jelentősen szűkültek ezek a szolgáltatások.

⁴ A P tevékenység nagysága elhanyagolható.

6. táblázat

A szolgáltatási ágak gazdasági szerepének alakulása néhány új EU-tagországban,
1993, 2000, 2002

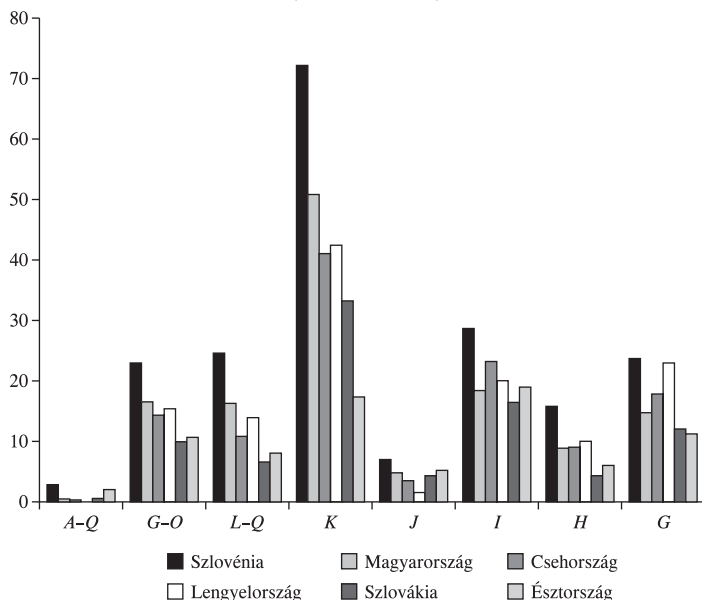
Ország	Év	G) Kereskedelem, javítás	H) Szállás-hely-szolgáltatás, vendéglátás	I) Szállítás, raktározás, posta, távközlés	J) Pénzügyi közvetítés	K) Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás
<i>Folyó áras bruttó hozzáadott érték</i>						
Észtország	1993	17	1,4	12,4	2,8	7,4
	2000	13,9	1,5	16,2	4,1	11
	2002	14,3	1,6	15,5	4,5	11,3
Lengyelország	1993	21,6	0,9	7	0,6	7,1
	2000	20,3	1,3	6,9	2,3	12,3
	2002	21,3	1,2	7,9	1,6	13,6
Csehország	1993	12,2	2,3	7,7	7,3	12,9
	2000	13,6	1,9	9,5	4,5	13,9
	2002	14,1	2	11,2	3,3	14,3
Szlovákia	1993	19,4	2,3	8,4	8,7	5,5
	2000	13,7	1,5	9,9	3,7	14,4
	2002	13,2	1,2	10,2	5,6	13,8
Magyarország	1993	11,3	2	9	4,6	13,1
	2000	10,7	1,8	8,5	3,6	17,3
	2002	11,7	1,7	8,2	3,7	17
Szlovénia	1993	11,1	2,9	7,8	4	10,6
	2000	11,3	2,5	7,2	5	14,5
	2002	11,6	2,4	7,2	5,3	14,7
<i>Foglalkoztatottak szerint</i>						
Észtország	1993	11,4	2,4	8,3	0,9	3,9
	2000	13,8	3,5	9,9	10,1	7
	2002	15	3,1	9,6	10,1	7,7
Lengyelország	1993	13,4	1,2	5,6	1,5	3,9
	2000	14,1	1,7	6,1	18,6	3,7
	2002	13,5	1,7	5,7	15,4	4,6
Csehország	1993	12,6	2,3	7,9	1,3	6,3
	2000	13,1	3,3	8	16,3	5,7
	2002	13,3	3,7	8	15,5	5,8
Szlovákia	1993	9,4	2,6	7,7	1,1	4
	2000	12,4	3,1	7,9	14,2	4,3
	2002	12,9	3,3	7,3	15,4	4,9
Magyarország	1993	12,3	2,9	8,8	1,9	3,6
	2000	14,1	3,5	8,1	15,5	5,3
	2002	14,3	3,5	8	13,8	6
Szlovénia	1993	12,1	3,4	6,3	2	4,7
	2000	12,5	3,8	6,4	19,5	5,2
	2002	12,5	3,9	6,4	19,5	5,2

A bruttó hozzáadott érték ágazonként összesítve, adók, támogatások és FISIM nélkül. NACE-osztályozás, LFS

Forrás: Nemzeti statisztikák és KSH, CANSTAT, 2003/3.

5. ábra

Egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott érték a szolgáltatóágazatokban, 2002
(millió euró/fő)

A felzárkózás tehát függ attól, hogy a csatlakozó országok az államigazgatásban és társadalombiztosításban szükséges reformokat a társadalom számára még elfogadható módon valósítsák meg.

Azóta – mint láttuk – a közszolgáltatásokban foglalkoztatottak száma valamelyest csökkent, mégis még mindig Magyarországon a legkiterjedtebb ez a szektor: a foglalkoztatottak több mint egynegyede az *L-Q* szektorokban dolgozott 2002-ben is.

Az 5. ábrán látható, hogy a kereskedelem (*G*), szállítás, raktározás, posta, távközlés (*I*), és kismértékben a pénzügyi szolgáltatások (*J*) kivételével az egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott érték (Szlovénia után) Magyarországon a legmagasabb, döntően az *üzleti szolgáltatások* kiemelkedő munkatermelékenységének köszönhetően. A termelékenység ebben az ágazatban csaknem minden vizsgált országban jóval meghaladta a többi ágazatban mért szintet. (Észtország kivételével, ahol a szállítás, raktározás, posta, távközlés termelékenységi szintje nagyobb volt, mint az üzleti szolgáltatásoké.)

Az üzleti/termelői szolgáltatások Magyarországon

A szektor terjedelme

A lisszaboni Európa Tanács a vállalatok versenyképességére közvetlenül ható *üzleti/termelői szolgáltatások* (*business related services, BRS*) széles körét határozta meg, és négy főcsoportba sorolta azokat.⁵

– *Üzleti Szolgáltatások* (NACE/TEAOR 70-74) – tudásintenzív üzleti szolgáltatások:

⁵ Az EU statisztika tevékenységi besorolása (NACE) szerint. *Forrás:* Commission Communication on Business Services. COM (1998) 534. o.

professzionális szolgáltatások, mint IT-konzultáció, menedzsmenttanácsadás, K+F-szolgáltatások, reklám és szakképzés; működést segítő (operacionális) szolgáltatások, mint például ipari tisztítás, biztonsági szolgáltatás és titkársági szolgáltatások.

– *Elosztó kereskedelem* (NACE 50-52): az áruk és szolgáltatások más ágazatokba és a végső fogyasztókhöz való eljuttatását (kereskedelmét) elősegítő szolgáltató cégeket tartalmazza.

– *Hálózati szolgáltatások* (NACE 40-41, 60-64): villamosenergia-, gáz-, vízellátás; szállítás és kommunikációs szolgáltatások.

– *Pénzügyi szolgáltatások* (NACE 65-67): pénzügyi közvetítő szolgáltatások, bankok, biztosító cégek.

Az Európai Unióban az üzleti/termelői szolgáltatások jelentik a legnagyobb gazdasági szektort: 2001-ben körülbelül 55 millió főt foglalkoztatott (az EU összes foglalkoztatottjának közel 55 százalékát). Számos tagállamban a szektorban foglalkoztatottak száma gyorsabban növekedett, mint az Egyesült Államokban. További növekedést jelentenek az új tagországok, amelyek gazdaságát a relatíve (foglalkoztatottak számaránya szerint) kisebb, különösen a tudásintenzív üzleti szolgáltatások kisebb aránya jellemoz (EC [2003]).

Versenyképes üzleti szolgáltatások nélkül nem teljesíthetők a lisszaboni célkitűzések. Az információs és kommunikációs technológia gyors termelékenység-növekedést tesz lehetővé azokban az ágazatokban, ahol erőteljes beruházásokat hajtott végre e területen, ahogy az információs és kommunikációs technológia felhasználása segítheti a vállalatokat abban is, hogy növeljék a munka és a tőke kombinációjának teljes hatékonyságát. Ez az egyik feltételezett magyarázó tényezője az Egyesült Államokban az utóbbi években az elosztó kereskedelemben elért termelékenység látványos növekedésének.

Európa leginnovatívabb vállalatai közül jó néhány az üzleti szolgáltató ágazatokban található, de a K+F általános szintje ezekben a szolgáltatásokban általában alacsonyabb és lényegesen elmarad az egyesült államokbelitől. Amíg az EU gazdaságai az elmúlt évtizedben váltak szolgáltató gazdaságokká, addig a piaci szolgáltatások még mindig viszonylag kis hányadát teszik ki az összes K+F-re fordított kiadásoknak (13 százalék) (EC [2003]).

A piacra lépés alacsony korlátai miatt az üzleti szolgáltatások jelentik a legdinamikusabb szektort az új vállalkozások létesítése terén is: az EU-ban az új cégek több mint kétharmada ezekre a tevékenységekre alakult (EC [2003]). Magyarországon hasonló tendencia jellemezheti az üzleti szolgáltatásokat (K), vállalatdinamikát azonban – a kilépő és az újonnan alakult cégek szakágazati adatainak hiányában – nem tudunk számolni

A szolgáltatási szektor heterogenitása miatt nem lehetséges a valamennyi területre kiterjedő megközelítés. A szektoronként eltérő piaci feltételek szerinti csoportosítás látszik célszerűnek. A jelenleg rendelkezésre álló statisztikák alapján azonban még megközelítően is nehéz meghatározni az Európai Bizottság ajánlásának megfelelően csoportosított, az üzleti/termelői (vállalati versenyképességet javító) szolgáltató tevékenységek kiterjedését Magyarországon. Részben a megfelelő adatok hiánya, részben pedig azért, mert valamennyi szakágazat kibocsátásának kisebb-nagyobb hányada közvetlenül a fogyasztókhöz (háztartásokhoz, végfelhasználókhöz) kerül.

A nemzeti számlák alapján az üzleti/termelői szolgáltatások hozzájárulása a bruttó kibocsátáshoz 31 százalékra, a bruttó hozzáadott értékhez pedig 42-43 százalékára becsülhető Magyarországon (7. táblázat). A foglalkoztatottakra vonatkozó részletezett adatok hiányában ugyanakkor csak becsülhető, hogy a magyar üzleti/termelői szolgáltatási tevékenységekben együttesen 2000-ben az összes foglalkoztatott 45 százaléka, a 2002-ben 44 százaléka dolgozott (forrás: KSH-évkönyv).

7. táblázat

Az üzleti/termelői szolgáltató ágak bruttó kibocsátása és bruttó hozzáadott értéke
(összes bruttó kibocsátás és összes bruttó hozzáadott érték = 100 százalék)

Ágazat		Bruttó kibocsátás		Bruttó hozzáadott érték	
kódja	neve	2000	2001	2000	2001
40	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, és vízellátás	3,1	3,0	3,1	2,7
41	Víztermelés, -kezelés, -elosztás	0,4	0,0	0,5	0,5
60	Szárazföldi, csővezetékes szállítás	2,8	2,8	3,5	3,5
61	Vízi szállítás	0,0	0,0	0,0	0,0
62	Légi szállítás	0,4	0,3	0,1	0,1
63	Szállítást kiegészítő tevékenység, utazásszervezés	0,9	1,0	1,2	1,1
64	Posta és távközlés	2,4	2,3	3,7	3,7
	<i>Hálózati szolgáltatók</i>	<i>10,0</i>	<i>9,5</i>	<i>12,1</i>	<i>11,7</i>
51	Nagykereskedelem	4,5	4,6	4,5	4,8
52	Kiskereskedelem	3,6	3,7	4,6	4,9
51–52	Elosztó kereskedelem	8,0	8,3	9,2	9,7
65	Pénzügyi tevékenység biztosítás nélkül	1,7	1,6	2,4	2,3
66	Biztosítás, kivéve kötelező tb	0,6	0,6	0,6	0,6
67	Pénzügyi kiegészítő tevékenység	0,4	0,5	0,6	0,6
65–67	Pénzügyi szolgáltatók	2,8	2,7	3,6	3,5
70	Ingatlanügyletek	4,6	4,7	8,8	8,7
71	Kölcsönzés	0,3	0,3	0,5	0,5
72	Számítástechnikai tevékenység	0,9	1,0	1,3	1,4
73	Kutatás, fejlesztés	0,3	0,3	0,4	0,4
74	Gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	4,5	5,0	6,3	6,7
70–74	Üzleti szolgáltatók	10,5	11,3	17,3	17,7
	Összes üzlettel kapcsolatos (BRS) szolgáltatás	31,3	31,3	42,2	42,6

Forrás: KSH, Magyarország nemzeti számlái.

Az üzleti/termelői szolgáltatások és a vállalatok közötti kapcsolat

A szektor önmagában is domináns része az EU gazdaságainak, még fontosabb a jelentősége más tevékenységek működési hatékonysága szempontjából. Szorosan kapcsolódik a feldolgozóiparhoz, mivel valamennyi termék (áru) tartalmaz szolgáltatási elemet. Sokszor a szolgáltatások hozzájárulása a feldolgozóipari termék hozzáadott értékéhez a piac-képesség meghatározó tényezője. A közszolgáltatások és a szolgáltatási szektor maga is egyre inkább függvényévé válik más üzleti szolgáltatásnak.

A szolgáltatásokat előállíthatja maga a vállalat – függetlenül saját tevékenységétől –, vagy vásárolhatja azokat. Sok vállalat bizonyos szolgáltatásokat, amelyeket korábban maga végzett, kihelyezi, hogy a versenypiacon, erre szakosodott cégtől vásárolja meg, vagy/és hogy növelje a rugalmasságát. Az üzleti szolgáltatások növekedését gyakran a munkaerő feldolgozóiparból a szolgáltatásokba való vándorlásával magyarázzák. A növekedés azonban valójában ennél sokkal komplexebb okokra vezethető vissza. A termelési rendszerek változása, a nagyobb rugalmasság, az élesebb verseny a nemzetközi pia-

cokon, az információs-kommunikációs technológia és a tudás növekvő szerepe, azaz az új típusú szolgáltatások megjelenése is fontos tényező. Az üzleti szolgáltatások fontosságának megértéséhez figyelembe kell venni azok beépülését a vállalatok és más szolgáltatások értékláncába. *Az EU-ban, becslések szerint, az üzleti szolgáltatások kibocsátásának több mint a fele a szektor közbenső (intermedier) keresletét elégíti ki, míg a feldolgozóipar kevesebb mint az egyharmadát használja fel (EC [2003]).*

Magyarországon a vállalati szféra inputjaként felhasznált szolgáltatótevékenységek nagyságrendjére az ágazati kapcsolatok mérlege (ÁKM) alapján próbáltunk meg képet kapni. Ebből kitűnt, hogy az egyes szolgáltatásfajtákon belül is (mint például a hálózati szolgáltatások) rendkívül eltérő a tevékenységet felhasználók megoszlása (intermedier vagy végső felhasználásra, exportra, valamint az inputok: import és beruházás aránya).

Az ÁKM 2000. évi forrástáblája alapján megállapítható, hogy a vizsgált szolgáltatásfajták közül az egyéb üzleti szolgáltatások hazai kibocsátásának több mint egynegyedével, 26 százalékkal azonos a nem rezidenseknek kifizetett (azaz import) szolgáltatáshányad, hasonló, 25 százalékos arányt találunk a gépkölcsönzéseknél és a vízi szállításoknál. A járműkereskedelem nélküli kiskereskedelemben, a kötelező társadalombiztosítás nélküli biztosítások és a pénzügyi tevékenységek szakágazatokban tíz százalékot meghaladó az importarány, és közel tíz százalék a légi szállításnál.

A légi szállítás 85 százaléka, a vízi szállítás 51 százaléka, míg a szárazföldi szállítás 34 százaléka exportcélokat szolgál. Kiemelkedő az exportorientáció a pénzügyi kiegészítő tevékenységeknél, és a pénzügyi tevékenységeknél (40–48 százalék). Az egyéb üzleti szolgáltatások kibocsátásának is közel fele a nem rezidensek számára végzett tevékenység, míg a gépkölcsönzés 26 százaléka, a számítástechnika 19 százaléka és a kutatás-fejlesztés kibocsátásának 14 százaléka az export.

A vizsgált szolgáltatások átlagában a kibocsátás közel fele került (47,6 százalék) a vállalati szférába, intermedier felhasználásra, 36 százaléka a háztartásokhoz, 3 százalékát a kormányzat használta fel, 7,1 százalék állóeszköz-felhalmozást és 16 százalék exportcélokat szolgált.

A pénzügyi tevékenységek, az egyéb üzleti szolgáltatások és a gépkölcsönzés kibocsátásának – eltérően az átlagostól – kiemelkedő (70 és 85 százalék közötti) hányada intermedier, valamely más vállalat tevékenységébe épül be. A közműszolgáltatások (villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás) 59 százalékát és a posta és távközlés kibocsátásának is 55 százalékát a vállalati szféra használja fel.

A nagykereskedelem, valamint a szállítást kiegészítő utazásszervezés szakágazat kibocsátásának átlag feletti hányada (47 százaléka) szolgálja a vállalati szférát, a kutatás-fejlesztés, a szárazföldi szállítás és a számítástechnikai tevékenység esetében pedig átlag körüli a vállalati szféra számára nyújtott tevékenységek részaránya az összes kibocsátáshoz viszonyítva.

Az ingatlanügyletek, kiskereskedelem, vízi szállítás kibocsátásának alig 20 százaléka, a légi szállításnak pedig mindössze 10 százaléka szolgál vállalati célokat.

A vállalati szférán belül az üzleti/termelői szolgáltatások fő felhasználója a feldolgozóipar (átlag 26 százalék) és a kereskedelem (16 százalék). Az egyéb üzleti szolgáltatásokhoz használják fel a távközlés intermedier kibocsátásának 10 százalékát, saját kibocsátásuk 17 százalékát, és a számítástechnikai szolgáltatások közel 11 százalékát. Összességében a K szektor (70–74 alá tartozó cégek) vállalatoknak nyújtott szolgáltatásainak 23 százalékát a feldolgozóipar, 19 százalékát a kereskedelem, 14 százalékát a szektor maga használja fel.

A szűken vett üzleti szolgáltatások Magyarországon vállalati adatok alapján

Az ÁKM-számítások alapján láthatuk, hogy a magyar gazdaságban a széles értelemben vett üzleti szolgáltatásoknak közel fele intermedier szolgáltatás (a vállalatok által felhasznált szolgáltatás), és több mint egynegyedét a feldolgozóipar használja fel. A szűken vett üzleti szolgáltatások (*K*) esetében az intermedier felhasználás aránya kiemelkedő (ingatlanügyletekkel 52 százalék, ingatlanügyletek nélkül 59 százalék), a feldolgozóipar részaránya azonban csupán átlagos (ingatlanügyletekkel 22, ingatlanügyletek nélkül 26 százalék): a szektor (*K*) saját kibocsátásának közel 14 százalékát (ingatlanügyletek nélkül 17 százalékát) használja fel.

A szolgáltatások rohamos fejlődésének előbbieken vázolt fontosabb hatásait Magyarországon a következőkben a szűken vett üzleti szolgáltatások (*K* szektor) részletesebb (70–74) elemzésével próbáljuk meg feltárni. A kettős könyvelést folytató 2000. évi vállalati adatok alapján a következő főbb jellemzők mutathatók ki. E szektorban 37 712 kettős könyvelést folytató céget találtunk, 190 ezer foglalkoztatottal. Az átlagos vállalatméret mindössze öt fő, de akadt cég közel négyezres létszámmal is. A gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásokban található a legtöbb vállalat (több mint 22 ezer), 123 ezer fővel, és az árbevétel több mint 10 százaléka exportból származott. Az exportorientáció – a vállalatszám szerint legkisebb szakágazatban – a kutatás-fejlesztésben a legnagyobb: közel 16 százalék. Az átlagos vállalatméret is itt „vezet” 7,5 fővel (az átlagos eltérés 28-szoros, a legnagyobb cég 408 fős).

A gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásokat követően – vállalatszám és létszám szerint – a második legnagyobb tevékenységi ágat az ingatlanügyletek jelentették: a 9537 kettős könyvelést folytató cég több mint 34 ezer foglalkoztatottal azonban csaknem kizárólag a hazai piacon tevékenykedett, az exportarány 1,5 százalék.

Tulajdonviszonyok. A szektor jegyzett tőkéjének átlag 58 százaléka volt külföldi tulajdonban 2000-ben, döntően a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásokban kiemelkedő (71 százalékos) külföldi részesedés következtében.

A hazai magántulajdon aránya relatíve a számítástechnikai szolgáltatásokban jelentős, azonban itt is alig haladja meg a 40 százalékot, míg a belföldi társaságok tulajdonában volt a szakágazat jegyzett tőkéjének másik 30 százaléka. Hasonlóan jelentős a belföldi

8. táblázat

Az üzleti szolgáltatások tulajdonszerkezete 2000. december 31-én
(a jegyzett tőke százalékában)

A jegyzett tőke	Ingatlan- ügyletek (70)	Kölcsön- zés (71)	Számítás- technika (72)	Kutatás, fejlesztés (73)	Gazdasági tevékeny- séget segítő szolgáltatás (74)	Összesen (70–74)
Állami	5,3	0,0	0,8	34,2	1,8	2,9
– önkormányzati	3,5	0,0	0,2	2,7	2,2	2,5
– tartós állami	1,1	0,0	0,6	23,9	0,3	0,7
Belföldi magánszemély	11,2	18,5	40,3	22,3	5,9	8,3
Belföldi társaság	46,0	58,2	30,0	16,1	18,0	26,6
Külföldi tulajdonú	31,6	16,6	27,5	23,6	70,7	57,9
Belföldi pénzügyi tulajdon	6,1	37,0	1,2	0,0	0,3	2,4

Forrás: APEH–GKM, kettős könyvelésű cégek adóbevallásai alapján, saját számítás.

társaságok részaránya az ingatlanforgalmazásban és a gépkölcsönzésben, ahol még a pénzügyintézetek tulajdoni hányada kiemelkedő. A kutatás-fejlesztés az egyetlen terület, ahol az állami tulajdon még számottevő (34 százalék, a tartósan állami tulajdon aránya 24 százalék).

A tulajdoni szerkezet, azon belül a külföldiek részarányának szakágazonkénti eltérései jól jelzik, hogy még ez a szűkebb tevékenységi terület is szakágazonként, vállalatoként is rendkívül heterogén (9. táblázat). A külföldi tőkével működő cégek *vállalat-szám szerint* a legnagyobb arányban az ingatlanügyletekben vettek részt (minden negyedik cégben volt külföldi tőke 2000-ben). *Létszám és exportaktivitás* szerint ugyanakkor a külföldi cégek jelenléte a gépkölcsönzésben és a számítástechnikai szolgáltatásokban csaknem kizárólagossá vált: a gépkölcsönzésnél az export 91 százalékát, a számítástechnikában 74 százalékát a külföldi tőkével működő cégek szolgáltatták, de a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásokat nyújtó külföldi tulajdonú cégek is a foglalkoztatottak egynegyedével az értékesítés 36 százalékát és az exportárbevétel 65 százalékát állították elő. A kutató-fejlesztő cégeknek csupán egytizede működött külföldi tőkével, az exportnak azonban közel a felét és az árbevételnek 30 százalékát bonyolították. Minden ötödik K+F-tevékenységet folytató munkavállaló külföldi érdekeltségű cégnél dolgozott 2000-ben.

9. táblázat

A külföldi tőkével működő cégek részaránya a szakágazatban

Szakágazat	A cégek száma	Tárgyi eszközök	Export-értékesítés nettó árbevétele	Értékesítés nettó árbevétele	Átlagos állományi létszám
			szerint		
Ingyenértékesítések (70)	25,2	56,0	49,7	33,5	19,5
Kölcsönzés (71)	12,9	41,0	90,8	37,1	36,2
Számítástechnika (72)	10,3	40,5	74,2	34,4	22,6
Kutatás-fejlesztés (73)	10,6	19,2	48,5	29,8	21,5
Gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás (74)	8,8	38,6	65,4	35,8	19,8
Összesen (70-74)	13,2	51,8	66,6	34,9	20,5

Forrás: APEH-GKM, kettős könyvelésű cégek adóbevallásai alapján, saját számítás.

Eszközszerkezet. A vállalatok pénzügyi adatai kevés információt nyújtanak az egyes tevékenységekhez szükséges inputok jellemzőiről. Az immateriális javak összes eszköz-höz viszonyított aránya a szektor egészében átlagosan valamivel nagyobb (2 százalék!), mint a feldolgozóipari cégeknél. (A mérés problémáit jelzi ugyanakkor a mindössze 2 százalékos részarány.) A számítástechnikai, és különösen a kutatás-fejlesztéssel foglalkozó cégeknél lényegesen nagyobb (7, illetve 20 százalék) ez az arány. A befektetett pénzügyi eszközök súlya a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásoknál kiemelkedő: közel 61 százalék (10. táblázat).

A külföldi cégek kiemelkedő súlyát jelzi, hogy a befektetett pénzügyi eszközök 79 százaléka (a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásoknál 87 százaléka), a nem anyagi javak 65 százaléka (az ingatlanügyleteknél 77 százaléka), a beruházások 62 százaléka és a beruházási és fejlesztési hiteleknek is a 73 százaléka (szintén az ingatlanügyleteknél, valamint a kutatásfejlesztésben ezt meghaladó hányada) a külföldi tőkével működő cégek eszközeit gyarapították (11. táblázat).

10. táblázat

Az összes üzleti szolgáltatást végző vállalat eszközszerkezete, 2000*
(eszközök összesen = 100)

Megnevezés	Ingatlan- ügyletek (70)	Kölcsön- zés (71)	Számítás- technika (72)	Kutatás, fejlesztés (73)	Gazdasági tevékeny- séget segítő szolgáltatás (74)	Összesen (70-74)
I. Immateriális javak	1,9	1,1	7,1	20,2	1,4	2,0
II. Tárgyi eszközök	58,9	63,3	23,1	19,7	8,3	29,9
III. Befektetett pénzügyi eszközök	12,6	4,2	5,3	8,4	60,5	37,9
Beruházások	7,3	5,2	2,5	1,8	0,6	3,3
IV. Pénzeszközök	5,9	4,3	17,0	13,6	4,9	5,8

* Kettős könyvelést folytató vállalatok.

Forrás: APEH-GKM, kettős könyvelésű cégek adóbevallásai alapján, saját számítás.

11. táblázat

A külföldi cégek részaránya a vizsgált szolgáltatási szakágazatokban az összes vállalat
százalékában

Megnevezés	Ingatlan- ügyletek (70)	Kölcsön- zés (71)	Számítás- technika (72)	Kutatás, fejlesztés (73)	Gazdasági tevékeny- séget segítő szolgáltatás (74)	Összesen (70-74)
Vállalatok száma	25,2	12,9	10,3	10,6	8,8	13,2
Átlagos statisztikai állományi létszám	19,5	36,2	22,6	21,5	19,8	20,5
I. Immateriális javak	77,0	44,5	64,6	21,6	70,3	65,2
II. Tárgyi eszközök	56,0	41,0	40,5	19,2	38,6	51,8
Beruházások	64,9	49,7	71,4	13,4	35,3	61,5
III. Befektetett pénzügyi eszközök	32,3	8,7	53,4	4,6	86,7	79,1
Eszközök (aktívák) összesen	48,6	36,2	47,1	22,2	70,5	59,7
Saját tőke	30,4	20,2	42,7	27,0	72,3	58,8
Beruházási és fejlesztési hitelek	75,2	65,7	51,2	74,4	38,8	73,2
Források (passzívák) összesen	48,6	36,2	47,1	22,2	70,5	59,7

Forrás: APEH-GKM, kettős könyvelésű cégek adóbevallásai alapján, saját számítás.

Költségszerkezet. A ráfordítások szerkezetére vonatkozóan a szolgáltatásoknál elvileg a bérköltség kiemelkedő és az anyagköltség jóval szerényebb arányára számítottunk. Számításaink szerint valóban kisebb az anyag-, és nagyobb a bérhányad a feldolgozóipari átlaghoz képest: az összes ráfordítás átlag 60 százalékát az anyagjellegű kifizetések tették ki 2000-ben (12. táblázat). Ebből azonban igen jelentős az alvállalkozóknak kifizetett összeg, az összes ráfordítás több mint egynegyede, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásoknál pedig egészen kiemelkedő: 31 százalék. A számítástechnikai szolgáltatásoknál az eladott áruk beszerzési értékének (elabe) nagyobb aránya abból adódik, hogy valamilyen hardverelem minden tevékenységhez szükséges.

A bérköltségek szakágazonként eltérő aránya valamelyest jelzi a tevékenységek eltérő tudásintenzitását. Az átlagosan 9 százalékos bérhányad azonban meglepően alacsony, ami a tudás (humántőke) alulfinanszírozása mellett feltehetően a jelentős bérterhek elkerülésének szándékát is tükrözi. A közel negyven vállalatnál lefolytatott személyes interjúk alapján eléggé érdekes kép bontakozott ki arról, hogy mely tevékenységeknél és vállalatoknál erősebb ez a szándék: egyértelműen kitűnt, hogy a bizalmi tevékenységeknél és ahol fontos a tudás és az ismeret vállalaton belül tartása, ott az alvállalkozás nem, vagy alig jellemző (általában a versenyképesebb, többnyire külföldi vállalatcsoport tagjaként működő cégeknél fontos a főállású, jól fizetett szakembergárda).

12. táblázat

Az összes vállalat üzleti szolgáltatásainak költségszerkezete, 2000*
(összes ráfordítás = 100 százalék)

Megnevezés	Ingtalan- ügyletek (70)	Kölcsön- zés (71)	Számítás- technika (72)	Kutatás, fejlesztés (73)	Gazdasági tevékeny- séget segítő szolgáltatás (74)	Összesen (70-74)
Anyagköltség	8,3	5,9	5,2	12,1	7,4	7,9
Igénybe vett anyag- jellegű szolgáltatások	5,4	3,9	6,0	8,8	6,3	6,4
Elabe	19,3	13,3	33,8	10,5	14,4	19,9
Alvállalkozói teljesítés értéke	19,7	11,2	19,5	19,0	30,9	26,7
<i>IV. Anyagjellegű ráfordítások</i>	<i>52,7</i>	<i>34,3</i>	<i>64,4</i>	<i>50,4</i>	<i>59,0</i>	<i>60,8</i>
Bérköltség	5,0	4,2	9,0	14,4	10,0	8,9
Társadalombiztosítási járulék	1,9	1,6	3,4	5,5	3,7	3,3
<i>V. Személyi jellegű ráfordítások</i>	<i>8,0</i>	<i>6,5</i>	<i>14,3</i>	<i>23,8</i>	<i>16,0</i>	<i>14,3</i>
VI. Értékcsökkenési leírás	10,6	25,1	4,0	4,3	3,6	7,0
VII. Egyéb költségek	12,8	9,1	13,0	15,4	14,8	14,7
VIII. Egyéb ráfordítások	15,9	25,0	4,2	6,1	6,5	10,2

* Kettős könyvelést folytató vállalatok.

Forrás: APEH-GKM, kettős könyvelésű cégek adóbevallásai alapján, saját számítás.

13. táblázat
A külföldi tőkével működő cégek költségszerkezete, 2000
(összes ráfordítás = 100 százalék)

Megnevezés	Ingtalan- ügyletek (70)	Kölcsön- zés (71)	Számítás- technika (72)	Kutatás, fejlesztés (73)	Gazdasági tevékeny- séget segítő szolgáltatás (74)	Összesen (70-74)
Anyagköltség	4,3	8,2	2,6	10,5	6,1	5,6
Igénybe vett anyag- jellegű szolgáltatások	4,6	5,8	8,3	13,4	5,7	6,4
Elabe	11,6	16,8	28,5	9,3	16,9	18,6
Alvállalkozói teljesítés értéke	17,2	9,4	14,6	50,0	26,4	23,5
<i>IV. Anyagjellegű ráfordítások</i>	<i>37,7</i>	<i>40,2</i>	<i>53,9</i>	<i>83,2</i>	<i>55,2</i>	<i>54,1</i>
Béreköltség	3,4	6,5	11,8	28,2	10,0	9,4
Társadalombiztosítási járulék	1,2	2,4	4,1	10,1	3,5	3,3
<i>V. Személyi jellegű ráfordítások</i>	<i>5,2</i>	<i>9,7</i>	<i>17,8</i>	<i>43,5</i>	<i>15,4</i>	<i>14,3</i>
VI. Értékcsökkenési leírás	16,5	28,4	5,3	6,2	3,6	8,9
VII. Egyéb költségek	15,4	10,8	17,4	33,7	17,8	18,3
VIII. Egyéb ráfordítások	25,3	10,9	5,5	18,4	8,0	13,2

Forrás: APEH-GKM, kettős könyvelésű cégek adóbevallásai alapján, saját számítás.

A külföldi tőkével működő cégek költségszerkezete néhány érdekes eltérést mutat a szakágazati átlagoktól (13. táblázat). A ráfordításokon belül általában kisebb az anyaghányad, döntően az alvállalkozóknak kifizetett összegek kisebb aránya következtében. Ez alól markáns kivételt jelent a kutatás-fejlesztés, ahol az összes ráfordítás fele az alvállalkozói teljesítményekre kifizetett összeg.

A személyjellegű ráfordítások a külföldi cégek esetében – általában és különösen a számítástechnikában és a kutatás-fejlesztés területén – a költségek jóval nagyobb arányát emésztik fel, mint a szakágazat átlagában. Ez alól az ingatlanügyletek és a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások jelentenek kivételt. A közvetlen bérként kifizetett költségek aránya az ingatlanügyletek kivételével a szakágazati átlagot jóval meghaladó nagyságú. Ez különösen feltűnő a kutatás-fejlesztés ágazatban. Az amortizáció kismértékben, míg az egyéb költségek és ráfordítások akár kétszer-háromszor nagyobb arányt képviselnek a külföldi cégek kiadásában, mint a szakágazati átlag (vö. 12. és 13. táblázat).

A gazdálkodás eredményessége. Az üzleti szolgáltatásokat végző összes kettős könyvelést folytató cég fajlagos gazdasági mutatóinak részletes (szakágazatonkénti) elemzése alapján kitűnik, hogy a gépkölcsönzés és a számítástechnikai szolgáltatások teljesítménye minden tekintetben kiemelkedő, míg a kutatás-fejlesztés és a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások igen szerény eredményeket produkáltak szakágazati átlagban (14. táblázat). Az ingatlanügyleteknél az adózás előtti és az adózott eredmény eltérése egészen rendkívüli (majdnem háromszoros).

14. táblázat

Üzleti szolgáltatások néhány fontosabb gazdasági mutatója, 2000
(az összes kettős könyvelést folytató vállalat)

Megnevezés	Ingtan- ügyletek (70)	Kölcsön- zés (71)	Számítás- technika (72)	Kutatás, fejlesztés (73)	Gazdasági tevékeny- séget segítő szolgáltatás (74)	Összesen (70-74)
	Egy foglalkoztatottra jutó (millió forint/fő)					
Nettó árbevétel	16,90	21,02	17,23	8,41	9,43	11,92
Export	0,25	1,58	1,50	1,30	1,02	0,96
Üzemi eredmény	1,08	2,09	1,05	0,07	0,46	0,67
Mérleg szerinti eredmény	-0,86	0,63	0,49	-0,12	-0,39	-0,34
Szokásos eredmény	-0,14	0,94	1,04	0,24	0,63	0,53
	Egy vállalatra jutó (millió forint/fő)					
Nettó árbevétel	60,90	116,02	83,15	63,17	52,87	60,12
Export	0,90	8,73	7,26	9,79	5,70	4,82
Üzemi eredmény	3,89	11,53	5,06	0,50	2,60	3,37
Mérleg szerinti eredmény	-3,10	3,50	2,37	-0,90	-2,16	-1,71
Szokásos eredmény	-0,50	5,18	5,04	1,77	3,53	2,69
	Tőkearányos eredmény (százalék)					
Üzemi eredmény/ jegyzett tőke	5,9	41,3	54,7	2,9	3,8	5,8
Szokásos eredmény/ jegyzett tőke	-0,8	18,5	54,6	10,2	5,2	4,6
Adózott/adózás előtti eredmény (százalék)	276,6	78,2	78,0	36,3	-86,1	-2,0
Fizetett osztalék/adózott eredmény (százalék)	-98,76	41,1	51,4	242,2	-669,6	-12 321

Forrás: APEH-GKM, kettős könyvelésű cégek adóbevallásai alapján, saját számítás.

A külföldi működőtőke egyes szolgáltatási tevékenységek fejlődésére gyakorolt hatását jól jelzik a vállalatcsoportonként eltérő gazdasági mutatók (15. táblázat). Az összes vállalat és a külföldi cégek gazdasági mutatóinak egybevetéséből egyértelmű, hogy a külföldi tőkével működő cégek a vizsgált tevékenységek esetében (a feldolgozóiparhoz hasonlóan) jelentős mértékben hozzájárultak az ágazat fejlődéséhez.

A munkatermelékenység javításához való hozzájárulásuk fontosságát igazolja, hogy az egy foglalkoztatottra jutó gazdasági mutatók a külföldi cégek körében kétszer-háromszor kedvezőbbek, mint az összes kettős könyvelést folytató cég átlagában.

A *fajlagos (egy foglalkoztatottra jutó) nettó árbevétel* különösen a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásoknál (180 százalék), az ingatlanügyleteknél (172 százalék) és a számítástechnikai tevékenységeknél (152 százalék) jóval nagyobbak, de még a kutatás-fejlesztésben is meghaladják (139 százalék) a szakágazati átlagot.

A külföldi cégek jóval erőteljesebb *exportorientációját* mutatja, hogy az egy foglalkoztatottra jutó exportárbevétel összességében kétszer-háromszor nagyobb, a számítástechnikai és a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások esetében több, mint háromszorosa a szakágazati átlagnak.

15. táblázat
Néhány fontosabb gazdasági mutató, 2000
(a külföldi tőkével működő kettős könyvelést folytató vállalat)

Megnevezés	Ingtalan- ügyletek (70)	Kölcsön- zés (71)	Számítás- technika (72)	Kutatás, fejlesztés (73)	Gazdasági tevékeny- séget segítő szolgáltatás (74)	Összesen (70-74)
	Egy foglalkoztatottra jutó (millió forint/fő)					
Nettó árbevétel	29,01	21,56	26,23	11,68	17,02	20,27
Export	0,64	3,97	4,94	2,94	3,36	3,10
Üzemi eredmény	1,81	2,32	1,70	-2,31	0,55	0,90
Mérleg szerinti eredmény	-3,51	0,71	0,96	-2,16	-2,28	-1,95
Szokásos eredmény	-2,42	1,15	1,64	-1,96	1,58	0,77
	Egy vállalatra jutó (millió forint/vállalat)					
Nettó árbevétel	80,97	334,14	277,38	176,89	216,01	158,61
Export	1,78	61,59	52,22	44,61	42,59	24,28
Üzemi eredmény	5,04	35,96	18,02	-35,06	6,99	7,03
Mérleg szerinti eredmény	-9,78	10,94	10,17	-32,66	-28,95	-15,27
Szokásos eredmény	-6,76	17,79	17,35	-29,64	20,03	6,03
	Tőkearányos eredmény (százalék)					
Üzemi eredmény/ jegyzett tőke	5,4	87,9	58,4	-76,4	1,2	2,6
Szokásos eredmény/ jegyzett tőke	-7,3	43,5	56,3	-64,6	3,5	2,2
Adózott/adózás előtti eredmény (százalék)	125,3	76,3	76,9	103,6	112,5	124,6
Fizetett osztalék/adózott eredmény (százalék)	-43,09	16,1	60,4	-0,2	-31,9	-46,46

Forrás: APEH-GKM, kettős könyvelésű cégek adóbevallásai alapján, saját számítás.

Az egy foglalkoztatottra jutó üzemi eredmény mutatója is a külföldi cégek jóval hatékonyabb működését jelzik: az ingatlanügyleteknél és a számítástechnikai szolgáltatásoknál kiemelkedő (168, illetve 162 százalék) a különbség a külföldi cégek javára, ugyanakkor *a külföldi cégeknél keletkezett veszteség is – a kutatás-fejlesztésben – sokszorosa az átlagnak.*

A mérleg szerinti eredmény ugyanakkor 2000-ben csupán a kölcsönzés és a számítástechnikai szolgáltatásoknál nem mutatott veszteséget, itt a külföldi cégek fajlagos mutatói 13 százalékkal, illetve kétszeresen jobbak voltak, mint a szakágazati átlag. Ezzel szemben a kutatás-fejlesztésben tevékenykedő külföldi cégek fajlagos vesztesége 18-szor, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásokban pedig hatszor nagyobb volt, mint a szakágazat egészében.

Az egy vállalatra jutó árbevétel-, export- és eredménymutatók egyaránt valamennyi szakágazatban a külföldi cégek átlagot jóval meghaladó, fejlődést dinamizáló szerepét bizonyítják:

– *árbevételük* a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásoknál négyszeres, a számí-

tástechnikában több, mint háromszoros, de a kutatás-fejlesztésben is csaknem háromszoros az átlagnak;

– az *exportmutatók* esetében a különbség még sokkal nagyobb: hétszeres a gazdasági szolgáltatásoknál, a számítástechnikában és a gépkölcsonzésnél, és négy és félszeres a kutatás-fejlesztésben.

– Az *egy vállalatra jutó üzemi eredmény* is jóval kedvezőbb a külföldi cégek körében: a számítástechnikai szolgáltatásoknál 3,5-szeres, a kölcsönzésben háromszoros, a gazdasági szolgáltatásokban pedig az átlagnál több mint és két és félszer nagyobb eredmény keletkezett 2000-ben. A kutatás-fejlesztés vesztesége azonban 70-szerese volt az átlagnak.

A kutatás-fejlesztésben, a külföldi cégek körében keletkezett veszteség miatt a *tőkearányos eredménymutatók* a vizsgált szolgáltatások összességében a külföldi cégek körében átlag fele akkora megtérülést mutatnak, mint az összes vállalat esetében.

Szakágazatonként jelentősek a különbségek:

– a *tőkearányos üzemi eredmény* a gép- és egyéb ingóságok kölcsönzésével foglalkozó külföldi cégeknél a szakágazati átlag több mint kétszerese, a számítástechnikai szolgáltatásoknál is kiemelkedő;

– az ingatlanügyletek és főként a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásoknál ugyanakkor a befektetett tőkére vetített átlagosan is szerény eredménynél is kisebb hozam mutatható ki a külföldi cégek körében.

A vizsgált szolgáltatások teljesítményének, eredményességének elemzése a feldolgozóiparnál is jóval nagyobb nehézségekbe ütközik. Valójában a tudástartalom és valamennyi nem megfogható (*intangible*) eszköz mérése nagyfokú bizonytalanságot okoz. *Markusen* [1997] szerint a „láthatatlan” javak mérésére leginkább egy cég könyv szerinti és tőzsdei értéke közötti különbség szolgálhat, a vizsgált szolgáltatócégek azonban Magyarországon nem szerepelnek a tőzsdén. A vizsgált tevékenységek heterogenitását igazolták a szakágazati jellemzőkre, az egyes szolgáltatási tevékenységek humán erőforrás-igényére, a tevékenységek kihelyezésére elvégzett vállalati felmérések és személyes interjúk is, amelyek legfőbb tanulsága, hogy *valamennyi (még a takarító, őrző-védő, vagy futár-) szolgáltató tevékenységet egy-egy nagy nemzetközi vállalatcsoport ural, és még a közepes méretű, sikeres hazai cég is „legfeljebb Opel vagy Volkswagen minőségre képes a külföldi vezető cég Rolls-Royce minőségéhez képest”*. A sok kicsi vagy minicég komplikálja, de nem igazán veszélyezteti versenypozíciójukat, miközben az EU-csatlakozás révén várhatóan megnövekvő verseny hatásainak becslését éppen ezek a kicsi, ismeretlen versenytársak teszik rendkívül bizonytalanná. (Részletesebben lásd erről *Palócz* [2004] összefoglalóját.)

Néhány tanulság

Elemzésünk legfőbb következtetése, hogy a szolgáltatások dinamikus fejlődése Magyarországon is fontos tényezője volt az elmúlt évtizedben végbement szerkezeti átalakulásnak, az exportvezérelt növekedésnek, a foglalkoztatási problémák enyhítésének, a termelékenység gyors emelkedésének, miközben a külföldi cégek dominanciája itt is szembeszökő. A velünk együtt csatlakozó országokkal összevetve az elmúlt évtizedbeli fejlődést, látható, hogy Magyarországon magasabb szintről, de kevésbé dinamikus módon nőtt ezeknek a tevékenységeknek a gazdasági szerepe. Az utóbbi években pedig kérdésessé vált a pozitív tendenciák tartóssága, a belső szerkezeti változások hosszú távú versenyképességet javító hatása is: a közszolgáltatások üzleti szolgáltatások rovására bekövetkezett „termelékenység” javulása, valamint a külkereskedelemre és a fizetési mérlegre gyako-

rott növekvő negatív hatás – főként az üzleti szolgáltatások külkereskedelmében felhalmozódott deficit – következtében.

A vállalatoknak nyújtott üzleti szolgáltatások terjedelme (ÁKM-számítások alapján) megközelíti az EU átlagában mért nagyságrendet, bár a feldolgozóipar még kevésbé hasznosítja a professzionális szolgáltatások kihelyezésének hatékonyságnövelő lehetőségét. A magyar gazdaságban is, a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan, a gazdasági tevékenységet segítő (szűken vett) üzleti szolgáltatások (*K*) dinamizálták a fejlődést a legnagyobb mértékben. A tudásintenzív üzleti – számítógépes és professzionális – szolgáltatásokra jellemző mutatók részletes elemzése, a feldolgozóiparhoz hasonlóan, a külföldi tőkével működő cégek jelentős fölényét (egyúttal ezeknek a tevékenységeknek és közvetve a gazdaság egészének a nemzetközi vállalatbirodalmaktól való nagyfokú függését) tárta fel.

A fő tanulság, hogy a vállalatoknak nyújtott üzleti szolgáltatások rendkívül különbözők, és eltérő piaci feltételek között működnek. Az elvégzett statisztikai elemzés ugyan bővíti meglévő ismereteinket a szektorról, a szolgáltatási tevékenységek rendkívül heterogén jellege, a mérhetőség problémái, fontos adatok (a vállalatok pénzügyi beszámolóiból hiányzó fontos adatok, például a képzettséget, tudást jelző differenciált béradatok, vagy a *K+F*-re, továbbképzésre stb. fordított kiadások) hiánya miatt azonban a fejlődést akadályozó tényezők feltárásához további elemzés, új típusú adatgyűjtés szükséges, miközben egyértelmű, hogy *a felzárkózás egyre inkább a szolgáltatások fejlődésén és hatékonyságnövekedésén múlik.*

Hivatkozások

- EC [2002]: Council Conclusions of November 2002: Complement measures to remove barriers to cross-border trade in services with other measures, aimed at improving the competitiveness of services and their contribution to the performance of enterprises in all economic sectors. European Commission, Brüsszel.
- EC [2003]: Communication „The competitiveness of business-related services and their contribution to the performance of European enterprises”. European Commission, Brüsszel, 4.12.2003 [COM (2003) 747 final]
- HAMAR JUDIT–STEPHAN, J. [2004]: Productivity Gap and Restructuring. 5. Framework project, EU Integration and the Prospects for Catch-Up Development in CEECs. The Determinants of the Productivity Gap (contract no HPSE-CT-2001-00065). www.iwh-halle.de/projects/productivity-gap.htm.
- HAMAR JUDIT [2001]: A multinacionális vállalatok Magyarországon és az EU-hoz való csatlakozás várható hatásai. Európai Tükör, 81. sz.
- HAMAR JUDIT [2004a]: Tőkevonzó képességünk alakulása, és a multinacionális cégek szerepe a magyar gazdaság technológiai és strukturális felzárkózásában. Külgazdaság, 5. sz. 39–63. o.
- HAMAR JUDIT [2004b]: Termelékenység és szerkezetváltás. Külgazdaság, 10. sz. 4–35. o.
- HAMAR JUDIT [2004c]: A magyarországi üzleti szolgáltatások. Megjelent: *Palócz* (szerk.) [2004] 70. o.
- MARKUSEN, J. R. [1997]: The theory of multinational firms and its relevance in transition. Előadás, MTA, Budapest.
- PALÓCZ ÉVA (szerk.) [2004]: Az üzleti szolgáltatások helyzete Magyarországon. A nemzetközi tendenciák és empirikus felmérések tükrében. Kopint–Datorg, Műhelytanulmányok, 40.
- STEPHAN, J. [2002]: The Productivity Gap between East and West Europe: What role for Sectoral Structures during Integration? *Acta Economica*, 3. sz.
- STEPHAN, J. [2003]: Industrial Specialisation and Productivity Catch-up in CEECs- Pattern and Prospects (<http://www.iwh-halle.de/projects/productivity-gap>)